

A woman with her hair in a bun, wearing a white long-sleeved dress, stands with her back to the camera in a vast field of golden wheat. The sun is low on the horizon, creating a warm, golden glow and long rays of light that pierce through the clouds. The sky is filled with soft, orange and yellow clouds. In the distance, a line of trees and a small town are visible on the horizon.

Валентина Мастєрова

НА ТОМУ
БОЦІ

Валентина Мастєрова
На тому боці (збірник)

Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»
2017

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)

Мастєрова В.

На тому боці (збірник) / В. Мастєрова — Книжный Клуб
«Клуб Семейного Досуга», 2017

ISBN 978-617-12-2556-5

У цій збірці оповідань за кожною людиною криється цілий світ, зітканий із тонкого мережива простих слів, ніби самі герої чи очевидці переказують, як усе було. Буденність, справедливість часто жорсткі й логічні. В оповіданнях Валентини Мастєрової саме такою читач побачить правду життя. Що робитиме чоловік, дружина якого померла під час пологів? Де шукатиме порятунку пропавший п'яниця? Ким виявиться підкаблучник, який боїться своєї жінки як вогню? Як зустрінуться брати-сироти, виховані в різних країнах? Коли прийде розплата за скоєну підлість — або не прийде?..

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)

ISBN 978-617-12-2556-5

© Мастєрова В., 2017
© Книжный Клуб «Клуб Семейного
Досуга», 2017

Содержание

Сиродій	6
Клятий	8
Так плакало дерево	11
На березі Хозарського озера	16
Москальське золото	16
Криниця-чарівниця	18
Панська липа	21
Чорний кінь	24
На тому боці	27
Хижаки	30
Кінець ознакомительного фрагмента.	31

Валентина Мастєрова

На тому боці

© Мастерова В.М., 2017

© Shutterstock.com: Dimedrol68, Maxim Khytra, обкладинка, 2017

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2017

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2017

Сиродій

Тато приїжджає раз на рік. Удома починають готуватися ще за два тижні до приїзду. Дід коле поросю, а баба й мама ковбаси начиняють, м'ясо печуть, хату білять. Дві мої старші сестри Таня й Світлана ходять, мов іменинниці. Усюди тільки й розмов, що про тата. Дід зарані дістає своє галіфе, яке одягає тільки на великі свята, день просушує на сонці і вже не кладе до скрині. Там лежить одяг баби й діда. Баба довго обдивляється своєю спідницею з чорними плисовими стрічками, так, ніби вона щось інше одягає коли. Оту спідницю і чорного вишитого, ще дівочького фартуха. Ой, гарна тоді баба, якась така чепурна, наче квітка по осені. У нас вдома багато квітів – то мама доглядає. Тільки вона, коли тата чекає, дивна робиться – мені аж лячно стає. То сміється так, наче її битимуть, а то плаче й тоді б'є мене. А дід з бабою завжди дорікають мамі, що не вміла шануватися. Кажуть, що їй такого чоловіка Бог послав, якого вона й мізинця не варта. То – неправда. Мама в мене дуже красива – всі у селі про це кажуть. Бо такого довгого чорного волосся ні в кого немає. Мама коли розчісується, воно розсипається до колін, і все хвилями, хвилями. А брови... Тітка Лисавета, сусідка наша, раз казала, що такі лише на іконах малюють. Тільки боязка моя мама. Всіх боїться: і бабу, і діда, і особливо – тата, коли він має приїхати. Було розпik її дід, каже: «За який мені гріх на старості ще й байстрюка годувати?» А мама як заплаче – і з хати. А в нас і нема того байстрюка, бо тільки я та мої старші сестри. А вночі прокинулась чогось, і сама не знаю, може, того, що мама дуже низько наді мною нахилилася. Руки в неї були гарячі-гарячі. Як узялася за мою шию, я аж крикнула, бо від них мені дихати не стало чим. Мама тоді впала на підлогу і билася об неї головою. А дід почув, з іншої кімнати вийшов і каже: «Перед чоловіком кайся, а тут нічого. Спати не даєш, сказана».

А вже як діждемося того дня, то в хаті наче на весілля. Дід зранку вдягнеться у своє галіфе й нічого не робить, хіба до сусіда, дядька Логвина, заговорить та ще питає в баби, чи все до ладу. Мама сестер повичісує, стрічки їм нові в коси вплете, плаття одягне ті, що задля свята дід у крамниці купить. Такі красиві плаття і щоразу нові. А мама тоді яка гарна! Теж у нове одягнеться і, наче дівчина, всього стидається, діду в очі заглядає, поспішає робити все, що баба накаже. А я теж часто за ворота вибігаю, тата виглядаю. Баба сердиться: «Хоч би воно не перлося на очі». А мені так хочеться першою зустріти тата. Аж голова паморочиться, тільки соромлюся, бо дід плаття нового не купив і мамі ніколи мене перевдягти, ще й розчісуватись я тоді сама не вміла. У мене теж довге волосся, як у мамі, тільки біле. Сестри за це мене плоскінню дражнять.

Тата завжди якась машина підвозить. Вийде він, високий-високий – коли сестер по черзі на руках підкидає, то мені здається, що вони аж до неба підлітають. Військова форма на ньому вся нова, дві маленькі зірочки на погонах проти сонця виблискують, і козирок у кашкеті лаковий. Тато ніколи на людях кашкета не знімає, може, соромиться, що лисий. Тоді він з усіма здоровкається, а баба мене щипає мовчечки. Отак, тату усміхається, а мене відпихає за себе, наче незарочне, ще й ущипне. А я й не кричу, я однак до тата підйду. А баба тоді: «Куди ти, не лізь, загидиш його». Я не загиджу, бо тато на руки мене ніколи не бере. Тільки присяде і дивиться. Очі в нього такі гострі, здається, наче голками колють. А я йому всміхаюся. А тато встане і мамі: «Хоча б умили, а то гидко». Мама тоді мене в плечі. Я плачу, а мама каже: «Іди на вулицю гуляй». А як я піду на вулицю, як татко приїхав, гостинці привіз. Думають, що тільки вони за татом скучають – я, може, більше від усіх скучаю.

Обідають за великим столом, накритим свіжою скатертиною. Дід вино розливає в красиві стакани, що ради свята тримають. Мама дістає з печі варене й печене. Як несе тарілку до столу, здійме голову високо, гляне на тата чорними очима і вже наче нікого не боїться, бо тато мружить очі й аж за столом меншає. Він тоді велить дідові вино наливати. А дівчата, що

по черзі на руках сидять, йому в тарілку їжу підкладають. Сестри в мене хороші. Старша, Таня, – мовчазна і вже в шостий клас ходить. За мене часто заступається перед дідом. А дід Таню побоюється і любить дуже, бо вона на тата схожа, тільки очі мамині. А Світлана – бабина онучка. Баба її жаліє. Часто дід з бабою сваряться через дівчат, коли котрась шкоду зробить.

Як тато лягає відпочивати, у хаті робиться тихо – чути й муху, що у вікно б'ється. Усі виходять на вулицю і навіть у дворі впівголоса розмовляють. А я прокрадуся до кімнати й дивлюся на татка. Він такий несхожий на наших стефанівських дядьків. І, коли спить, я скільки завгодно можу на нього надивлятися. Правда, він іноді прокидається, і ми мовчки дивимося одне на одного. А то якось поманив до себе пальцем. Я підійшла, а він по голові погладив. Мені тоді так хороше стало. А татко відразу до стіни відвернувся. Я всім розповіла, як він мене любить. А тітка Лисавета не повірила, коли я їй сказала. У них саме тоді баба Жариха гуляла. Про неї кажуть, що вона дуже розумна. І з виду поважна, бо завжди ходить у чорному. Тітка Лисавета запросила Жариху до столу. Каже: «Сідайте, я вам свіжого молочка влю». А баба подякувала й не сіла. Бо вона каже, що не любить сиродою, а любить молоко встояним.

Вдома і при таткові баба часто називає мене пришепелкуватою. А я не хочу, щоб татко так думав. Коли я прийшла від тітки Лисавети, він саме обідав. Я стояла коло дверей і дивилася, як татко красиво уміє їсти. Мама йому каже: «Може, тобі молочка свіжого?» Мені так хотілося сподобатися таткові, і я тоді сказала: «Пхе, який той вонючий сиродій. А я от і не люблю сиродою». Татко розсердився й кинув на мене тарілку зі щавлевим борщем. Вона вдарилась об лутку і розбилася. Борщ попав на стіну і на мене, а ще скалочка з тарілки вдарила у голову. Мама спочатку ухопила мене за руку й почала бити, а коли побачила кров – злякалася й заплакала. А тато вискочив із хати. Мама поклала мене на полику біля печі й каже діду, що лікаря треба. А дід почав кричати, що мама хоче тата в тюрму. А баба каже, що я не здохну. На другий день прийшла тітка Лисавета і сказала, що в міліцію заявить, бо дитину з'їдять у цій сім'ї. І заявила. Приїхали троє дядьків, два у формі міліцейській, а один – ні, і тьотя з ними, така добра-добра, тільки низенька, як моя старша сестра, і вся сива. Мене спочатку відвезли до лікарні. А баба лаяла мене й казала, щоб я не діждала завтрашнього дня. А татко десь дівся – я його і не бачила. Після лікарні мене відвезли не додому, а в цей будинок. Тут багато дітей і жодної мами. Моя мама теж не приїжджає, то її дід, мабуть, не пускає. А я так хочу, щоб тато мене побачив. Я тепер не така: у мене й платтячко чисте, і волосся вже вмію сама заплітати. Мені спочатку хотіли його відрізати, але пожаліли. Григорій Федорович, що тут самий старший, сказав, що такого чуда в них ще не було. Коса моя і досі не потемніла, а брови, як у мами, стали чорні, тільки очі чомусь голубі, таких ні в мами, ні в тата немає.

Скоро яблука дозріють, значить, татко додому приїде. Він завжди так приїжджає. От коли б хто передав йому, що я дуже люблю сиродій, але тут немає корів і я вже забула, яке молоко в нашої Лиски...

м. Мена, 1988 р.

Клятий

Яшко застогнав і від того прокинувся. Лежав на голій долівці у старій куфайці, зношених чоботах і без шапки. Змерз. Пошукав очима шапку, побачив біля порога. Хотів підвестися, але тільки звівся на лікоть – у грудях різонуло, ніби гарячим і гострим лезом. Світ гойднувся перед очима, а стеля, здалося, валиться просто на нього. Яшко аж очі заплющив.

«Видно, уже вмеру. Да... – подумав, коли біль трохи вщух. – Тепер точно». Лежав і не ворухився, тільки очі розплющив і вступив у стелю. «Треба б устати та хоч у хаті підмести, а то і вмеру у свинушнику. Скажуть люди: жив Яшко свинею і вмер як свиня». Зітхнув, боячись, аби не дратувати біль. «Може б, воно й полегшало, коли б хоч ковток». Ковзнув очима на стіл. Там, біля немитої миски, лежали кусник сухого хліба і дві цибулини.

«Коли це я їв? Це, мо', ще тоді, як...» – намагався згадати й не міг. Відчув, що в грудях трохи попустило, легенько ворухнувся. Болить, але дихати дає. Спробував підвестися. Мов боячись упасти кудись нижче підлоги, став рачки. Підлога таки гойднулася, і він упав на неї обличчям.

– Нате вам, от, – промовив до когось і витер кров, що потекла з губи по підборіддю.

Застогнав уголок і аж стрепенувся від того болю в собі. «А як не вмеру? А як?.. Ні, треба, щоб уже все. Годі». Перевів погляд на великий чорний гак у стелі, де колись висіла його колиска. «Скажуть: і Яшко, як Павел Стручок, торік із горілки... Нехай кажуть. Аби ж воно само вмерлось». Знову заплющив очі, подумав, що і путньої мотузки в хазяйстві немає.

Ледве зіп'явся на руки й поволі підвівся на ноги. Але вони так тремтіли й підгиналися, що ступив лише крок і опустився на лаву під вікном. «Таки вмеру. Хоч би знать, який сьогодні день? А тобі наче воно не однаково, – відповів сам собі. – Добре, що буде в чому покласти». У порожній материній скрині, що стояла за ліжком, на дні лежав один-єдиний вузлик. Було, відчиняв скриню, прикидав, за скільки можна віддати, але щоразу щось спиняло, не давало винести з хати останній скарб. Тепер Яшко аж осміхнувся. Уявив себе у труні, в новому й чистому. Мати б сказала: «Лежав як лебідь. Е-ех... Куди ото Василина попхалася з самого ранку?» У вікно йому було видно, як сусідка, стара баба, ішла вулицею, важко спираючись на ціпок. Яшко не любив її, навіть побоювався.

Коли, два роки тому, померла мати, зійшлося чимало народу. Батюшка, правда, не приїхав, бо нікому було постаратися, а свого в селі тоді ще не мали. Одна півча. Позносили сусіди хто що. Наставили на стіл. Яшко до обіду терпів. Стояв скорботно біля труни. Хтось із далеких родичів хлипав позаду, а йому не плакалось. Дивився на сині, навік стулені уста й ніби чув: «Умру я, синок, пропадеш і ти. Десь під плотом або в кучугурі. Нікому буде тебе шукать». Запекло тоді в грудях Яшка, зарізало в очах. Він аж задихнувся від туги, що підступила до серця. Не витримав, узяв зі столу пляшку. Прокинувся під повіткою, бо хтось боляче вдарив по спині палицею.

– П'янюга клятий! Щоб ти був смоли гарячої напився. – Над ним стояла Василина. Лаяла крізь сльози і розмахувала ціпком.

– Не гавкай. Чого розгавкалась у моєму дворі?! – Яшко підвівся, озирнувся на порожню розчинену хату. – А мати де? – спитав, похитуючись на ногах.

– Добрі люди поховали й оплакали. А ти... Сучий ти син! – Повернулася й пішла з двору, утираючи зашкарублою долонею очі. На якийсь час Яшко мов закам'янів. Безтямно дивився на розчинену хвіртку, потім упав на коліна, ударив кулаками об землю.

– Прости мені, мамо! Прости, якщо чуєш! Завинив я перед тобою. Ох і завинив.

Василина давно минула Яшкову хату, а він сидів і дивився крізь сіру шибку на порожню вулицю. «Це, видно, сьогодні неділя, бо чого б вона ото йшла». Думки обганяли одна одну у важкій голові, ніби Яшко силувався для себе щось зрозуміти.

Спробував знову стати на ноги. Став, але заточився. Заточуючись, підійшов до відра на старій табуретці, зачерпнув щербатою чашкою води. Наче трохи полегшало.

– Аби, мо', з'їв що, може б, і ноги не так трусилась. Мо', то від голоду? – думав уголос, не боячись, що хтось почує. – Дак, а що тут з'їси, як воно і мишам немає. – Говорив без жалю, тільки щоб чути себе. – Треба і в хаті чимось протопить, а то зійдуться люди ховать – померзнуть. – Підвів голову до стелі, втупився очима в гак, подумав, що стеля низькувата, бо хата давня і дерево шашіль побив. – Точно, сьогодні неділя. Як це я забувся? – Хитнув головою, ніби зрадив чомусь. Ступив до засидженого мухами старого дзеркала, що висіло на стіні. Провів долонею по запалих, давно неголених щоках. – Тут і коса не візьме. А, нехай. – Махнув рукою. Знову підійшов до відра, набрав повну чашку води, умився над цеберком, у порозі. Пошукав, чим утертись, і нічого не знайшов. Хотів утертись рукавом, але він був такий засмальцьований, аж блищав. Озирнувся. У хаті було порожньо. Так порожньо, наче тут давно вже ніхто не жив. На мить йому здалося, що це і не його хата, а чиясь чужа. Довге павутиння звисало не тільки по кутках, а й посеред стелі. Пилюга товстим шаром лежала на полицях, де колись стояв посуд, на вікнах і навіть на комині.

– Прийду і все чисто приберу. – Яшко зрозумів, що кудись збирається. Обдивився куфайку, із якої вже де-не-де стирчала руда вата. Підійшов до дверей, і знову його погляд уперся в гак. І враз Яшко аж хитнувся, усе в ньому здригнулося страшно, ніби в останній конвульсії. Він пополотнів, рвучко надів на голову стару солдатську шапку і вийшов на вулицю.

День був сірий, холодний. Сніг іще не випав, але калюжі на дорозі замерзли, а дерева й дахи взиялися густим інеем. У Яшка запаморочилося в голові, і, щоб не впасти, він притулювся до тину. Із протилежного двору вигулькнуло зморщене обличчя в чорній хустці. Докірливі очі колупнули Яшка, і він почув звичне й давно байдуже:

– Знов як свиня. Господи, Господи...

У центрі села, неподалік від школи, – церква. Ще торік на ній не було ні купола, ні дзвіниці. Замість даху – чорні ребра крокв із залишками іржавої покрівлі. А всередині – насипом і в мішках колгоспні добрива. Тепер тут правилося не тільки у великі світа, а й по неділях.

Яшко ще дорогою зняв шапку. Постояв перед хвірткою, потім несміливо прочинив, пройшов за церковну огорожу. Довго дивися на вікно, у якому блищало світло від свічок, на двері з маленькою іконою Божої Матері і не наважувався зайти. Врешті нерішуче ступив до дверей, потягнув за блискучу металеву ручку.

У церкві було тепло і світло. Пахло ладаном. Молодий батюшка голосно читав молитву. Яшко біля дверей переступав із ноги на ногу і м'яв у руках шапку. Тривожно переводив поглядом по людях, чекав, що зараз хтось підійде і виштовхне його за комір на вулицю. Догідливо кивнув старій Василині, яка здивовано озирнулася на нього. Інші жінки деякий час теж оберталися, шепотілися між собою, але ніхто його не зачепив. Він посміливішав і ступив трохи вперед, до стіни, де стояли великі, на весь зріст, ікони.

Спершу дивився мов зачарований. Намагався зрозуміти, що читав батюшка, і не розумів. Однак від заспокійливого, трохи монотонного читання в ньому самому ніби щось затихло. На криласах заспівали: «Святий Боже, святий Кріпкий, святий Безсмертний, помилуй нас...» Дехто опускався на коліна, хрестився і чолом торкався підлоги. Молоді люди стояли, схиливши голови у світлій задумі. Яшко відчув, як часточка того світлого торкнулася і його знедаленої душі. Рука тремтяче потяглася до чола і тремтяче лягла спочатку на праве, потім на ліве плече. Подумав, що не знає жодної молитви. «Господи, прости мене грішного, – промовив подумки, потім тихо ворухнув губами: – Господи...» І мов уві сні опустився на коліна: «Прости мене грішного». Хотів молитися і не вмів. Розмашисто перехрестився. Крупна сльоза скотилася у сивіючу щетину. Серце стислося так боляче, що він мало

не вголос простогнав: «Господи! – Рука завмерла на лівому плечі. – Я ж грішник великий. Я ж усе пропив. Себе пропив. Мене давно вже немає. Я не живу, Господи, себе мучу й людей...»

Дивлячись на нього, хтось із жінок неголосно схлипнув. Заплакала тихо стара Василина. Схвильовано затремтіли голоси хористок. Яшко не бачив, як люди розступилися перед ним, не чув, як завмерла молитва на вустах у батюшки, і у жовтому світлі блиснули сльози скорботи і співчуття. «Як же мені тепер, Господи? Куди подіти свою душу?» Голова в Яшка опустилася на груди, і він затих, ніби вкляк перед великою іконою Спасителя.

м. Мена, 1996 р.

Так плакало дерево

*Світлій пам'яті мого батька Миколи Юхимовича Шовкуна
присвячую*

Батько мій тоді ще був живий. Ще не погорбатіла спина від щоденних турбот великої сім'ї, не одвисли руки до колін від важкої сокири. Він усе життя був теслею – і вдома, і на роботі. Любив дерево: і оте, яким обсадив город, і оте, над яким мудрував вечорами, майструючи то раму під мамину вишивку, то сусідові двері в нову хату, а то і просто держак до сокири чи навильник бабі Фросині.

Не пам'ятаю, коли в батька почали боліти руки по ночах від роботи й він мучився, не знаходячи місця, куди їх покласти, але добре пам'ятаю той день, коли вперше побачила його з невимовним болем в очах. Це було тоді, як плакало село, як плакало дерево.

Новину, що Сивки виселять, не відразу сприйняли всерйоз. Дядько Степан, далекий наш родич і близький сусіда, як заходила про це розмова, сердився:

– Брешуть. А я вам кажу: це формена брехня. Нащо нас виселять? Кому ми поперек дороги стоїмо?

– Може, полігон який замість села буде? – розмірковував уголос дядько Василь. (Тоді ще ніхто не знав, що село було принесено в жертву атомному драконі Чорнобиля і що кількість цих жертв через два десятки років навіть порахувати буде важко.)

– Який там, у сучого сина, полігон! – ще більше сердився Степан. – Хіба мало іншого місця для полігона, щоб обов'язково село зносить?

– Дак, мо', то, Стёпо, спеціальний полігон буде. Щоб ти свою Софіну не кругом хати ганяв, а на спеціальній території.

– От дурний. Мене ж тоді тут не буде. Тобі все шуточки, а я серйозно, – ніяківів дядько, бо так часто тітка Софіна ночувала по сусідах. І скільки його не усовіщали, скільки не соромили всією вулицею, скільки він не клявся-божився, що це було востаннє, – через деякий час «зривався із гальм», як говорив сам, і тітка увечері стукала до когось із сусідів, вибачаючись: «Знов мого недоброго чорти луплять». – Ось ти, Миколо, скажи, – смикав батька за рукав, – де вони стільки лісу наберуть, щоб відразу п'ятсот дворів поставити, га? А шиферу?

– Мо', шиферу й не настаняться на всіх, – замість батька відповідав дядько Василь, аби подразнити Степана, – зате соломи доволі. Тобі й мені хати кулями вкриють.

– Со-ло-о-мою, розумний ти який. А мо', я не хочу соломою, так, Миколо? – Дядько Степан поважав мого батька й цінував його думку значно вище за думку дядька Василя, хоча батько й не раз «брав його в оборот» після чергового сімейного скандалу.

До середини зими вже й забувати почали про оте виселення, коли десь після Нового року приїхали з міста вповноважені й пішли по хатах. Оглядали будівлі, оцінювали їх, щоб потім виділити майбутнім переселенцям кошти й будівельні матеріали. А ще через тиждень усіх господарів із нашої вулиці покликали до сільської ради. І тоді село затривожилось і заплакало: виселятися мали не всі в одне місце, а куди кого прописали.

І рознесе доля моїх земляків по всій Україні, розгубить своїх дітей, мов сп'яніла мати. І заростуть бур'янами сади, перетворються на напівсухі болота колись квітучі береги, обміліє небаченої краси озеро, що голубою стрічкою обвивало село. А на тому місці, де стояло село, не буде ні полігона, ні ще чогось, заради чого його виселили. Печища і двори переорють тракторами й посіють жито, але спустіла земля не родитиме, і сусідній колгосп випасатиме на тих житах корів, ніби для цього було мало луків, мало інших пасовищ. Пожарки, багатіючі на буйні трави луки, засадять лісом. Чому? Навіщо? Люди забиратимуть із собою все цінне, все дороге. Але найсвятіше колись місце – сільське кладовище, пам'ять людська, коріння

роду – залишитися самотнім острівком на горі, над долиною, де було село. І довгими зимовими вечорами тут витимуть голодні вовки, а могили пращурів заростуть колючою густою акацією. Біль мого села...

Але тієї зими про це ще не знали. Сусіди верталися з сільради збуджені, аж червоні – чи то від міцного морозцю, чи від почутого. Михайло Сорока, який недавно одружився, ішов поруч із батьком.

– А я, дядьку, думав, ви мені вікна пов'яжете в нову хату, думав, разом будемо, як тепер: ви мені допоможете, а я вам, – сказав сумно.

– Поміг би, якби в одне село, а так – шукай когось іншого.

– Ні, Миколо, ти мені скажи, чого я поїду туди, куди вони хочуть, а не куди хочу я? – Дядько Степан забіг наперед. – Це не по правді. Мало, що із села виганяють, так ще й куди їм хочеться. Ні, так не буде. Я до самого Брежнєва дійду.

– Іди, іди, Стьопо, – жартував невесело дядько Василь. – Тільки зайдеш до мене – я тобі нові лижі дам, щоб швидше дійшов.

– А йди ти під три недобрі чорти, – огризнувся Степан.

– Ну чого ти сердишся? Приїдеш у Москву і скажеш: так і так – не хочу в Жукітки переселятися. Може, вони тебе послухають і в Москву переселять. Чи ти й у Москву не хочеш?

Степан нічого не сказав, лише голосно засопів. Василь вчасно це помітив і прикусив язика, бо знав ту межу, яку не можна переходити, кепкуючи над сусідом.

Якийсь час ішли мовчки.

– Я, Миколо, от що думаю, – видихнув нарешті дядько Степан. – Ми тут весь вік по-сусідськи жили, і батьки наші, то треба нам і виселятися разом. Ти не думай – я доб'юся.

Але він не добився. Їхня сім'я виїде в одне село, ми – в інше. Попервах дядько часто приїжджатиме до батька, і вони всю ніч куритимуть у сінях, про щось неголосно розмовляючи. А потім він поволі відвикне і, коли почує про батькову смерть, дорубає дрова під повіткою, а потім випросить у тітки Софіни троячку і питиме вино під тією ж повіткою, просто з горла, не закусуючи. А сп'янівши, буде схлипувати і крізь п'яні сльози когось лаяти: «Аби ти, сучий сину, повис був зі своїм переселенням».

...Одного літнього дня понесла мати полоскати на озеро білизну. Вибивала прачем полотняні бабині сорочки, аж відлунювало на другому березі. Іноді підводила голову, щоб побачити, чи я не запливла на глибоке, і знову прала. Уже перед обідом, коли неполосканими лишилися дитячі платтячка, я побачила, що до нас поспішає тітка Софіна і ще здалеку щось кричить, розмахуючи руками.

– І що воно таке? – занепокоїлась мати. – Мо', знов Степан б'ється?

– Чи ви не бачите? – підбігла тітка, показуючи рукою в бік нашої хати.

Лише тепер мати глянула на свою хату й випустила з рук дитяче платтячко – на даху було видно людей, які зривали солом'яні кулі й кидали на землю.

– Горимо?! – скрикнула вона і, замість того щоб побігти додому, сіла на мокру кладку.

– Та не лякайся, не горите, – заспокоїла тітка. – Хату вашу розкривають. Ну чого ти розсілася! – гримнула на матір. – Біжи хату рятуй, а я сама дополошу.

На нашому подвір'ї було людно, мов на пожежі. Чужі дядьки лазили по даху, зривали його й рубали крокви. Біля ганку перелякано тулилися до баби моєї сестри, а та стояла, важко спершись на ціпок. Час від часу зводила очі трохи вище від даху, хрестилася й шепотіла:

– Господи, спаси, Господи, спаси, Господи, спаси...

Руки її тремтіли, а між зморшками на худому обличчі блищали сльози.

Коли мати вбігла на подвір'я, сусіди замовкли, а баба заголосила, мов за покійником.

– Що це ви робите? – чомусь пошепки мати запитала тих, що руйнували дах, але вони не почули. Тоді вона вхопила вила, що стояли під хлівом, і кинулася до драбини. Але високий чоловік у капроновому капелюсі підскачів до матері та смикнув обома руками за навильник.

– Здуріла, чи що? – потяг навильник до себе. Та він не розрахував сили відчаю людини, на очах якої руйнували її домівку. Мати шарпнула навильник із незнайомцем так, що той відлетів під самісіньку стіну хати і, спіткнувшись через кулю, упав навznak. Його капроновий капелюх злетів із голови, покотився до порога й повільно-повільно впав, мовби вклонився розтерзаній хаті. У цей час до матері підскачів дядько Степан і забрав із уміть ослаблих рук вила.

– Що ти, Пашо? – дорікнув заспокоюючи. – У тюрму захотіла за такого гада?

Мати заплакала:

– Куди я з дітьми дінуся? Під вербами, чи що, буду жити? – схлипнула тихенько, немов скривджена дитина, яка знає, що пожаліти її нікому.

– Не під вербами, Пашо. – Дядько залишив матір і підійшов до незнайомця: – Ану, забирай звідси своїх бандюг, бо, її-богу, поприбиваємо.

– Ти хто – хазяїн? – запитав той, обтрушуючи пилюку з напрасованих штанів.

– Якби я був хазяїн, ти б давно рив носом землю до Чернігова. – Дядько підніс важкого селянського кулака до самого обличчя незнайомця. – Хазяїн хату строїть там, куди ви, сучі сини, його виселили.

– Я що, я чоловік маленький, – позадкував уповноважений від дядька. – Мені наказали хати розкривати в тих, хто довго не виїжджає, а я що? Хлопці! – гукнув на дах, де з висоти незадоволено дивилися на селян засуджені за злочини, що відтепер стали страхом і карою для цих беззахисних людей. – Злазьте! – І, вже сідаючи в заляпаного багнюкою «бобика», кинув матері: – А ти передай своєму хазяїну – якщо до осені не виберетесь, то і зимою хату к бісу розвалимо.

Ще не раз потім цей чоловік привозитиме зеків у село, але вже автобусом. І кричати-муть люди від безсилля й горя, і клястимуть усіх підряд: і владу, і свою долю, і тих, хто троштитиме ломами й сокирами їхнє життя.

Через тиждень у напіврозкритий дім ударила блискавка, і до кінця літа ми жили в хаті з обгорілими сінцями й без даху.

Щодня із села хтось виїжджав, і щодня на одне печище, на один пустир більшало. Сходилися проводжати, прощалися. І плакали на подвір'ї ті, хто від'їжджав, а їм услід лягала туга тих, хто залишився – уже ненадовго. Скільки тої печалі, скільки того суму везли переселенці в чужі, незнайомі села! І де б вони не жили, куди б не переїхали, вони не стануть ані жукітцями, ні халявинцями, ні шестовичанами... Аж до самої смерті вони будуть сивківцями. І дітей їхніх, уже народжених у нових хатах, теж будуть називати сивківцями. І часто це ймення звучатиме з презирством, зневажливо з уст корінних жителів щодо переселенців, які довго житимуть сивківськими вулицями, кутками, хуторами, мов невеличкі колонії інородців на чужій землі.

Ночувала останню ніч і наша хата. Ніхто не спав, навіть не лягав. Батько сидів на порозі й палив одну цигарку за одною, а мати ходила по двору і припадала то до напівобгорілої хати, то до старої груші-дички, яка росла під вікном, а то до вишні, що ніколи не родила, а тепер була дорогою, найдорожчою, як найдорожчою для людини є та батьківщина, той рідний куточок землі, де вона з'явилася на світ, щоб стати краплею в неспокійному морі, що зветься життям.

Баба сиділа на вже вистудженій призьбі й раз у раз питала в батька:

– А, мо' б, я, синку, тут віку доживала? Ну нащо мої кістки в чужу землю везти, га, синку?

– Мамо, ви наче дитя мале. От як я вас тут кину? – Батьку не хотілося ні з ким говорити, бо його душа розмовляла з тим світом, у якому він житиме лише оцю коротку літню ніч.

А верби шуміли на березі та, здавалося, просили не кидати їх, бо хто тоді прив'язуватиме човни, хто обніме й притулиться щоким до пахучої кори, хто вечорами сплітатиме таїну молодого щастя із зеленими, до самої води вітами.

– Дитя, – схлипувала баба. – Меншенький мій тут лежить, і мати з батьком. І мене своя земелька прийме.

– Чи ви накупилися сьогодні, мамо? – уже сердився батько.

Баба ненадовго затихала, а потім знову:

– І нащо мені здалася чужина та, Господи...

Зранку, тільки-но почало розвиднятися, на подвір'я заїхали два автомобілі з причепами. Сусіди допомагали виносити клунки, і, коли все винесли, спорожніла хата стала схожою на істоту, у якої вийняли душу. Людська мова голосно відлунювала в усіх кутках і билася об порожні стіни. Кілька чоловіків із ломами й сокирами полізли нагору й почали розбирати хату. Вже по обіді на її місці стояла сама піч, іще тепла, бо мати вранці витопила.

– Нікуди не розходьтесь, – попередив нас батько, коли машини були навантажені й уже готові в дорогу. – А де баба?

– Он, – показала я пальцем на піч.

На голому черені сиділа баба, прихилившись до комина.

– Мамо, ну що це ви? – Голос у батька затремтів. – Годі вже, злязьте. Давайте я вас ізсаджу. – І він простягнув руки до баби, мов до малої дитини. Але вона ніби не бачила. – Кажу – їхати треба, – опустилися батькові руки.

– Не поїду я. Отут і буду жити, раз хату мені не залишили. А ви їдьте. – І сердито відвернулася від батька.

– Мамо, мамо. – Батько докірливо похитав головою, важко сідаючи на припічок, і дістав цигарку. – Чи мені без вас горя мало?

Але баба ніби не чула, вчепилася руками в якийсь вузлик і мовчала.

У цей час водій однієї з машин вирішив розвернутися на подвір'ї, щоб виїхати на дорогу. Розвертаючись, бортом зачепив крайню вербу, зніс добрий шмат кори і розірвав стовбур.

– Тобі що – повилазило!? – підскочив до нього батько. – Не бачиш, що на дерево їдеш?

– А тобі його жалко? – Водій вийшов із кабіни. – Он усе пропадає пропадом, а ти – дерево. Знайшов, що жаліти.

Але батько витяг із кишені чорний складаний ніжик, обережно провів рукою по знівченому стовбуру, на якому, ніби кров на свіжій рані, виступив мутний сік. І саме цієї хвилини мені здалося, що поранене не дерево, а батькова душа. Саме цієї миті, коли він ніжиком обрізував рвані краї стовбура, я бачила, як страждає батько. Уже не було хати, уже не було двору, але ще були оці верби, осипалися в траву пахучі груші-дички, і все тут було до болю рідне, і не вистачало сили отак враз поїхати звідси назавжди.

– Нащо це ти, Миколо? – підійшов до батька дядько Василь. – Однак пропаде.

– Чого вона пропаде? – Батько спішив зачистити дерево й не відривався від роботи. – На весну молодого корою затягнеться і буде як нова, – пожартував невесело.

– А ти хіба не будеш пилять? – Дядькові очі стали вузькими щілинками. Він часто мружив їх, наче боявся, щоб хтось не побачив там приховану думку.

– Ні, нехай живуть. Я їх садив, щоб росли. – Батько провів рукою по білому, вже гладко затесаному стовбуру.

– Тю, дурний. Стільки дров – на дві зими вистачить. Не ти, так хтось інший поріже. А втім, дивись сам... – І щілинки дядькових очей сховали недобру думку.

Знову настало літо. На новому місці нас, переселенців, була ціла вулиця. Хто переїхав раніше, уже обживався, а хтось лише вселявся в недобудовані хати. Кожну новоприбулу сім'ю зустрічали всією вулицею. Розпитували, що там удома, хто іще виїхав, а хто лишився. Наш сусіда, дядько Василь, зводив собі будинок у самому кінці вулиці. Якось під вечір виглядала мати корову з паші й побачила, як до Василю двору під'їхали автомобіль і трактор з причепом.

– Миколо! – гукнула вона батькові, що саме стругав дошки під майбутню веранду. – Василь приїхав, так іди допоможи.

Батько не йшов, а біг до гурту, що вже обступив дядька Василя біля грузовика. Але чим ближче він підходив, тим повільнішою ставала його хода. Дядько побачив батька і пішов йому назустріч.

– Здоров, сусіде, – простягнув руку, але батько не помітив тої руки.

Заціпенілим поглядом він дивився на вербові колоди, навантажені на причеп. Скручені залізним дротом одна в одну. А із самого верху лежала колода з великим рубцем, зтягнутим молододою корою.

м. Мена, 1990 р.

На березі Хозарського озера

Москальське золото

Я й досі там блукаю. Села давно немає, а я наче загубилася в часі. Пливе мій човник прибувною водою. А вода хлюп і хлюп об дерев'яні бортики. Я правлю веслом: то підганяю човен, то стримую, щоб роздивитися, як затопило Рипаків хутір. Хати по самі вікна у воді. Он тітка Ольга ловить курей, що позабігали на стріху курника. Тітка в човні. А кури тікають, тільки-но човен підпливає. Кричать, налякані водою, і тітка кричить: на курей, на свою долю й на бабу Мокрину, що голосить на вишках у клуні. Мені не видно баби – я лише чую, як вона голосить. Вода розносить той плач далеко. І крик діда Рипака розносить. Дід сердиться на корову, що не хоче по дошках іти в обшиванку – це човен такий великий. По нинішніх часах сказали б – яхта. А тоді й слова такого в нас не знали.

Он та хата порожня, наче в ній ніхто не живе. І ніхто нічого не рятує, бо ще вчора вивезли все. Я Тихона Зозулю знала і старого Гната Зозулю – чудний був чоловік. Усе шукав золото на Матвієвій горі в лісі. Мені той ліс і досі здається нескладним, хоча й стежка туди широка. Видно, багато люду перебуло. Тільки не всі золото шукали. А Гнат ходив по золото.

Там колодязь без дна. Треба на вершечок гори зійти, а тоді ще трохи по горі. Та не кожен колодязь побачить. Хто не знає – пройде й не помітить. А знаючий – не всяк підходив. «Гу-у. Угу-у-гу-у», – кричиш у ту безодню, а воно десь так далеко відлунує, неначе в самому центрі землі. А щоб до дна... Ніхто не діставав. Скільки не зв'язували довжелезних верш, одна за одною...

Давно те було. Так давно, що й... Кажуть, тікали розбійники повз наше село. І ніби тікали від цілої армії, бо вкрали золото чи не в обозі московського царя Петра Першого, як той ішов на Полтаву. Правда чи ні – я вам не скажу. А от розбійників тих у нашому селі бачили. Було їх чимало. Хто на конях, а хто піший. У селян дорогу питали, щоб не втрапити в болото. Кажуть, що прапра... Гната Зозулі Євгаш Сиротій дорогу розбійникам показував. І сам провів їх до гори. А потім вони йому щось дали і сказали, щоб вертався додому. Євгаш вернувся. Ну, ніби вернувся. А сам слідом.

Скрадається чагарниками. Аж бачить: позлазили розбійники з коней, ідуть, роззираються, наче щось шукають. Уже й на Матвієву гору зійшли. Видно, натомилися і коні, й люди. На конях мішки прив'язані. Пройшли трохи, і той, що в них за головного, наказав спинитися. Що ще казав, Євгаш не розчув, бо таки на віддалі йшов. Бачить: два розбійники зняли з коня мішок, розв'язали й дістають із нього шкуру вола. Повертіли сюди-туди, щось між собою переговорили, потім поклали на воза й у ту шкуру золото зсипали.

Прийшов старший, і вони знову рушили. Та вже недалеко йшли. Зупинилися, отаборились, щось між собою знову переговорили та давай копати між двома старими дубами. Євгаш зрозумів, що хочуть закопати золото, примітив місцину й хотів уже йти, аж тут один розбійник у дорогому одязі роззирається й каже: «Браття, здається, ми тут не самі». Євгаш – дьору. Де там! Обступили його розбійники й навіть ні про що не питають, лише дивляться. Упав Сиротій на коліна, проситься. Ті ніби й не чують – між собою радяться, де стратити, щоб не коло скарбу. А вже темніти почало. Старший каже: «Зв'яжіть – і до дерева. Завтра заберемо із собою, а там дорогою побачимо, куди його подіти».

Розпалили вогнище й копають. Вони копають, а Євгаш молиться. Отак усю нічку й молився.

Знеслились розбійники, лягли відпочити. І бачить Євгаш: наче світло сходить із того місця, де яма викопана. Щоб злякатися – ні. Чого йому лякатися – йому вже хоч круть-верть,

хоч верть-круть... Тільки потеплішало від світла. Але недовго те було. Прокинулись розбійники, роздивляються, що викопали. А тоді стягли золото із воза – і в ту яму. Аж земля гойднулася під ногами у Євгаша. Давай вони яму закопувати. Кидають землю, кидають, а тоді постануть і дивуються, бо скільки звергли землі, а яма наче глибшає. Дехто вже й озиратися став тривожно. Але старший, видно, отаман прикрикнув. Скинули всю землю, що накопали, а далі не знають, що робити – яма глибшає і глибшає. Потім почала вода набиратися в ямі. А потім булькнуло так – аж луна пішла на весь ліс, і все ще глибше провалилося.

Розбійники не знають, що їм далі робити: чи золото рятувати, чи себе. Радяться між собою – не так радяться, як уже сваряться, мовляв, пропало золото і стільки їхнього труда. Євгаш тоді й обізвався, розповів їм, що бачив, коли вони позасинали. Отаман вихопив шаблю й тут же хотів стратити Сиротія, але той, що в дорогому вбранні, зупинив. Каже: «Неспроста цьому чоловікові світло явилось. І золото не втрачено – гора його забрала до часу. На своїй землі, а не десь... Нехай собі йде та мовчить про те, що чув і що бачив. Ми повернемось і всю гору перекопаємо, як треба буде. Покляніся, – каже, – найдорожчим, що в тебе є». Євгаш і поклявся сином своїм єдиним. Ще й пообіцяв, що коли-не-коли приходитиме сюди, аби ця місцина не загубилася. Тільки даремно обіцяв. І без нього сторожі були. Уже як виходив із лісу, побачив жінку в полотняній сорочці й босу. Здивувався, бо стара Явдоха, далека родичка, давно хворіла і з постелі не вставала.

Стоїть Сиротій, дивиться на бабу, а потім ніби щось у груди штовхнуло, він перехрестився, уклонився Явдосі й питає: «Куди це ви, паніматко, йдете?»

Жінка показала рукою на гору: «Іду, – каже, – теє золото стерегти». Отетерів Євгаш, а тоді дивиться, що баба по землі ступає, а трава під ногами не вминається. Він і зрозумів усе. Уже як у село прийшов, почув, що Явдоха померла.

Мовчав Євгаш, нікому й словечка, тільки раз на рік навідувався туди, обгородив яму, ще й дашок зробив, як над колодязем. Але води звідти ніхто не пив, а так люди підходили подивитися, було, й гукали, кому дуже кортіло почути своє відлуння аж із-під самої землі.

с. Красилівка, 15–21 лютого 2015 р.

Криниця-чарівниця

Настав час помирати Євгашу. Покликав Євгаш сина і все йому розповів. І не втаїв, що ним поклявся – прощення попросив. І попросив, щоб син про золото мовчав. Не чув Євгаш, що невістка стоїть під дверима та слухає. За кілька днів по тому все село знало про москальське золото. Скільки люду на гору переходило: і поодинці, й гуртами. Зберуться чоловіки та йдуть. Отак усім розбагатіти хотілося. Тільки даремно – не віддала гора людям і шелюжки ламаної. Ні, віддала, але вже правнуку Сиротія – Тихона Зозулі діду. І то не все, а скільки требувалось.

Косив Архип Зозуля траву під лісом, ну там, де починається Матвієва гора. Натомився, але ще косу клепає, хоча й позирає на сонце: у спеку багато не накосиш, бо з болота дух такий іде – померти можна.

Покосив іще трохи, а коли дуже засмерділо, зайшов у ліс, приліг під явором і задрімав. Прокинувся від того, що пити хочеться, аж смага на губи лягла. Видно, таки дихнув болота. Туди-сюди, а де тієї води взяти, як із собою не приніс? Він знову ліг і знову заснув. Та так заснув, що аж до ранку. Прокинувся – уже сонце сходило. Лежить і не придумає, де він. Луп угору, а на яворі, між гіллям, вид жіночий. Архип і вкляк. Думав, русалка, бо їх у нас тоді водилося... Увечері стежною через жито страшно пройти, а що вже купатися поночі – мало таких сміливців було.

Думає чоловік: отут русалки залоскотуть і ніхто не знайде. І вже не лежить, а на коліна став. Молився, а потім посміливішав. Почав роздивлятися, аж поки роздивився, що то за вид такий вийшов на дереві. Чудний, наче й схожий на когось, тільки краси небаченої. Обіперся, щоб із землі підвестися, а воно під рукою мокро. Архип розгорнув траву, а там джерельце пробивається. Припав чоловік до того джерельця, п'є і напиться не може. Такої доброї води скільки й жив не пробував. І воно ж у тілі зробилося, наче тиждень тільки їв і спав. Аж дивно, скільки сили прибавляється... І дурної прибавляється. Отієї, як його... Ну, через яку діти народжуються.

Звів Архип очі на дерево, а там нікого й нічого. Здвигнув плечима, узяв косу, закинув на плече й зовсім на собі не чує – легка, мов пір'їнка. А коса в Архипа ще батькова, з козацької шаблі кована.

Іде чоловік до села, і так йому на душі, наче він увесь світ любить, узяв би й приголубив кожну жінку, кожну дівку. Аж тут трапляється стара Ївга Курятниця. Не через кури так її дражнили, а що жила в курені по той бік Хозарського озера. І влітку, і взимку жила. Ще й боса ходила всенький рік. Уже на старості зголосилося село їй хату звести. Не схотіла. «Мені, – каже, – і в курені добре. Це вам хати нужні, а мені в них трудно». Та чого там правду скривати – велика любов колись відірвала Ївгу від людей. Але така, аж страшно сказати.

Дивна баба. В очах вічний смуток, а руки худючі, наче гілляки з корчуватого дерева. Ще й одяг – саме дрантя. І смердить димом і якимось травами. Більшість гидували Ївгою, особливо молодші. У курінь не заходили – вошви боялися. Хоча ніхто й не бачив на бабі вошей, бо спала вона на зіллі, що відганяло не тільки комарів і мух, а й усяку нужу. Хліба, правда, родичі виносили, коли переїжджала човном у село. Але то нечасто.

Архип здивувався. І не через те, що побачив Ївгу, а як зрадів їй, наче рідній. Вітається, ще й кланяється бабі в пояс. Отак би витяг душу й віддав. Аж злякався самого себе. А Ївга поштивості його злякалася. Дрип-дрип до човна, прив'язаного до верби. Махнула веслом, наче замахнулася на Архипа. Хитнувся човен – і від берега. Уже на середині озера опустила весло у воду й довго сиділа, аж поки бистрина почала зносити човен униз до Ріки – так у селі колись називали Дніпро. Ріка – і все. А Дніпро – то вже для знаючих, що ходили на човнах аж до Чорного моря. Тільки давно те було. Так давно, що лише в пам'ятку й зосталося.

Постояв Архип, почухав потилицю й подався швидше додому. І що не трапиться дорогою молодича чи дівчина – у чоловіка так солодко тенькає серце, наче закоханий у кожну. Прийшов у двір і чує: мати голосить, а дружина синів лаштує батька шукати. Ох і зраділи всі, коли його побачили, лише стара Зозулиха ще більше заголосила, наче Архип не сам додому прийшов, а його на возі холодного привезли.

Тільки ж не до голосіння жіночого Архипу. Він за дружину – і в клуню. Мати за ними. «Куди ви, мамо? – зупинив її Архип. – Ідіть до хати, та не кричіть уже». Оторопіла Зозулиха, стоїть і дивиться на клуню. А потім чує: невістка схлипує, та так млосно і солодко, що свекруха спаленіла від сорому й гримнула на онуків, які стояли на подвір'ї й не знали, що робити. «Наче їм ночі немає», – озирнулася на клуню, де шаленіло кохання чоловіка і жінки.

А вже під вечір Архип не знає, що із собою вдіяти – стоїть перед очима вдовиця Настя, яка жила далеченько, аж на Горевасі. Ну от дивиться чоловікові в саменьку душу ще й осміхається, та так звабливо... Не втерпів Архип і рвонув уночі долиною на Гореваху. А через кілька днів стрілася йому Івана Сили старша дочка, яку заміж ніхто не брав, бо лице рябе, ще й згорблена, наче баба стара. Тільки очі дивляться на всіх винувато. Красиві очі й такі сині, як вода в Хозарському озері. Побачив ті очі Архип і вже не міг здолати в собі кохання до старої дівки.

Отак іще діточок в Архипа насіялося. І своя дружина «вповні» ходить. А воно – що там тих Сивок, як один перед одним, наче на долоні. Давай старший брат Охрім із кумом Дем'яном страмити Архипа. Той і розказав їм про свою придибенцію під Матвієвою горою. І про те, що з ним потім зробилося – нема чоловічого удержу, та й по всьому.

Було б не розказувати: уже на другий день Охрім із Дем'яном шукали під явором джерельце. Скільки не мацали траву, не розгрібали торішніє листя, а води й сліду не знайшли. Подумали: набрехав Архип, – з тим і прийшли до нього. А той хреститься-божиться: правду сказав. Мусив на другий день разом із ними йти, тільки вже всі троє взяли заступи. І відкопали джерельце трохи вбік від явора. Брат із кумом понапивалися тієї води аж у животах булькало. А сам Архип тільки руки помив, і то боязко. Ходили до джерела потім й інші чоловіки. Доходилися до того, що в кожній сім'ї як не шестеро, то восьмеро по лавках. А в самого Архипа вже й дев'яте знайшлося.

Весіль у Сивках... Жодна в дівках не засиділася. І через трохи діточок у хаті як гороху. От тільки мультко стало жити. У декого хліба до Покрови, а то картопляники всю зиму. І часто ви'давцем, щоб усім стачило. І в самого Архипа поменшало на столі, а за столом тісно. Хоча й стіл аж до печі, і мати сідає вже їсти на припічку. Так воно ж і по селу підростають на Архипа схожі. І тим треба.

Така біда не в одного Зозулі. І не в одного його насіялося. Уже й охочих до джерела ходити поменшало. Хіба молодші та хто женитися схотів.

Бідувати почали сивківці. У хатах тісно й голодно. Старші сплять на вишках, але то влітку. А взимку покотом на підлозі. І тут однієї тривожної ночі насився Архипові сон. Наче він знову лежить під явором, і знову явився йому вид жіночий. Тільки вже не такий звабливий. «Вставай, – каже. І так суворо каже. – Копай криницю. Та нікому не кажи, що знайдеш. А що знайдеш – розділи порівну між усіма дітьми». Прокинувся Архип – за заступ і з двору, а жінка в крик і за ним. Не пускає. Хоча й не мусив чоловік розповідати сон, а розповів. Жінка лише важко зітхнула: «Так сьогодні ж Казанська, празник великий, а ти копати йдеш».

Пішов Архип. Копав доти, доки не став із глеєм вигрібати золото. Кинув раз із ями, вдруге кинув... А коли не стало золота, зібрав викопане, дочекався ночі й поніс до села.

День не виходив із клуні, але розділив усе, як наказано було. Потай розніс у кожну сім'ю і наказав, щоб мовчали. Але що то люди... Мало їм даремщини. Так вони ж здогадалися, де Архип золото знайшов, – і назавтра всі до криниці. Тільки марно копали. Ніхто й

мідяка не знайшов. Та село забагатіло. У кожного воли у дворі, а в кого й коні. І хата не з лози плетена – хоч і маленька, але з дерева.

...Тепер тут тільки Хозарське озеро й вікова липа на його березі. Та ще туга людська, яку разносить вітер по дворищах уже півстоліття і ніяк не рознесе.

с. Красиївка, 21 лютого – 19 березня 2015 р.

Панська липа

Щоб ви знали, та криниця й досі стоїть, під саменькою Матвієвою горою. І на Казанську там правилося, вода освячувалася. Чи ні? От не згадаю, хоча й сама не раз пила з тієї криниці, не раз цілувала хрест з іконою, пов'язаний вишиваним рушником. Хрест великий, а я маленька, і моя баба Пріся піднімала мене до ікони.

Скільки люду з усіх усюд перебували коло криниці, й кажуть, що багато хто зцілювався. Тільки та маленька дівчинка так і понесла по життю незагоєну муку.

Але хіба ж про неї казка! Ні, казка про панночку, яка не ходила ногами. Чужу панночку. Там – диво... Такої в наших краях ніхто тоді й не бачив. Де б вони бачили, як ту панночку привезли чи не з самої Московії. Брехати не буду – звідки, але говорила вона не по-нашому, і всі, хто з нею приїхав, по-чужому балакали. А приїхали дорогою каретою із супроводом на конях. Селом не їхали, а відразу, як спустилися з гори, то низом, попід болотом, і подалися до криниці – видно, хтось знаючий дорогу показував. Та що там її показувати, як вона найджена і взимку, і влітку.

А вже тоді в нашому селі церква стояла. І батюшка свій був. Не свій, правда, а прислали десь із єпархії. Такі чутки ходили, що заслали його за якусь провину. За яку – нехай уже історики дошукуються, а я так думаю, що був сей чоловік із декабристів Чернігівського піхотного полку, що повстав проти російського царя Миколи І. Бо, казали, такий той батюшка грамотний, і з лиця... ну тобі ікона писана. Сумний тільки й мовчазний, наче на душі своїй щось важке носив. З нашими людьми не дуже знався, хоча й безвиїзно жив у селі. І до панства не тулився. Чи то вони його цуралися?..

Ну от приїхали під Матвієву гору. Роззирається батько дівчини, дивується, бо точно така місцина йому наснилася. Точно явір такий. І хрест. А головне – сама криниця, до якої посилав той чоловік, що наснився. І не просто чоловік, а батюшка дивний, більше на князя схожий, тільки в підряснику. Став пан на коліна – дарма що пан, а перед Богом усі рівні.

Але біда – хвору доньку не можуть винести з карети, хоч криком кричи. Вона й кричала, тільки-но слуга пробував підняти її з сидіння. І батько пробував – кричить, аж коні лякаються. Що тут робити? Хтось із супроводу каже, що батюшку треба погукати, щоб молебень відслужив. Пан і сам про це подумав, та тільки ж де тут його шукати, як усе кругом чуже? Таки виправив у Сивки двох слуг на конях. Ті швидко допиталися до батюшки, правда, й вони здивувалися, коли його побачили. І кланялися низесенько, наче вельможі великому.

Батюшка взяв у когось підводу, посадив ще й дяка. А коли під'їжджали до криниці, чогось так розхвилювався, що й віжки не міг у руках утримати.

Під'їхали – і бачать карету, а коло неї вже людно, бо прочули сивківці про чужих панів. Багато хто й прийшов подивитися.

Правилося того дня біля криниці, як на Казанську. Тільки ж правилося в будень, а не в празник. Дивно було нашим сельчанам, а ще ж і панночка в кареті сидить наче з хреста знята. І плаче, плаче. Не можна було дивитися на тее личко без жалю.

І от одне по одному стають сивківці на коліна й давай усі Бога просити за тую дівчину. І батюшка став, а за ним і сам пан вельможний. А тиша така лягла навкруги: лист на дубах не шелесне, птаха не чути, і люди затихли, немов чогось ждуть.

Багато потім казали, що бачили, як піднялася над криницею біла хмарка, а з неї вилетів сокіл. Такий увесь закривавлений, а над птахом сяйво, наче хтось невидимий свічку велику тримає. Сів на яворі сокіл, дивиться на пана, суворо дивиться... А тоді змахнув крилами – і його не стало.

Не всі, правда, це бачили. Але панночка бачила. І пан бачив, злякався: стоїть на колінах, голову схилив на груди, боїться очі підвести – згадалися тяжкі гріхи, та, видать, не покаюся. Тільки просить батюшку, щоб той виніс його дочку з карети до криниці.

Аж за тиждень панночка почала свої ноги відчувати. Але пан радів і сам ледь не в пояс кланявся нашому батюшці, бо той щодня їздив до криниці і щодня там правилось. І щодня панночку опускали в цілющу воду.

Бачить пан і дивується – його дочка розцвітає на очах, наче квітка в Божому саду. А батюшку вгледить – спалахне личко, засяють очі й простягає йому руки назустріч, щоб із карети виносив. Обніме за шию і горнеться до грудей, ще й в очі зазирає, та так зазирає, що батюшка не може свого погляду відвести. Поки несе панночку до криниці, світу не бачить.

Настав час вертатися додому. А панночка чорніє з лиця, дарма що на ноги спинається і ступає потихеньку, коли хтось під руки підтримує.

Раз чує батько, як його донька говорить до батюшки: «Мені світ тільки отут відкрився. І я відчуваю, що без вас не житиму. Я залишуся в цьому селі, коли ви...» Що їй на те відповів батюшка – пан не розчув, але щось про свою обітницю Господу. Злякався московит, зазбрався додому, вже й до батюшки озивається не так прихильно. Про себе колодником називає, каторжником. Видно, щось прочув-таки. Слугам своїм наказав, щоб дочку пильнували. Та хто там упильнує, коли закохане серце і проти вогню стане.

Почала донька просити батька залишити її в цьому селі. «Я, таточку, помру без нього, – і очима показує на батюшку. – А тут будемо людям служити, школу відкриємо. Це ж не село – це Божа благодать. Недарма ж Господь вам сюди стежку показав і мене з такої біди визволив». Тільки що то панське серце – крижина, яку зима студить. Визвірився на дочку, аж коні смикнулися, дарма що біля ікони Божої матері стояв. Кричав і на батюшку. Про Сибір кричав, про каторгу. Докричався, сучий син. Зблідла донька й наче зів'яла, а потім похилила голівоньку і тихо: «Воля ваша, тату, як ви так...» Що воно тоді в її сердечку зробилося, хіба ж хто знає? Але зробилося.

Ночували пани весь приїзд у сільського старости. Там так красиво: з одного боку озеро, за ним луг, скільки око сягає. З іншого боку село мов на долоні. Гарне село, хати біленькі поміж вербами, і люд у них тихий, роботящий. Дітвора із самого раночку – хто корів на Березовицю вигонить, хто гусей. А хто в човні з підсакою кудись по рибу пливе. Та головне – хата старости за два кроки від церкви. Панночка вже й сама, без нікого доходила до церковних воріт, а там батюшка аж бігом біжить навпроти. Щебечуть про щось між собою не по-нашому або мовчки стоять, тільки в очі одне одному дивляться.

Толком ніхто не знає, що сталося далі, бо діло було гупої ночі. Вийшов пан із хати і бачить: його дочка навпроти церкви. Сама стоїть, ручечки склала на грудях і наче молиться. А навкруги тиша. Батько дивується, бо донька стоїть, мов зі світом прощається. Було б пану не вертатися до хати, а він повернувся за слугою і чогось – за пістолем. Коли вийшов – не видно панночки. Він – до церкви, а там замкнуто. До батюшки – витягли простоволосого надвір, допитуються. Казали потім люди, що душогубом лютим був той пан. Ото й покарав його Господь – послав тяжку хворобу єдиній доньці. А ще велику любов. Та любов і згубила її. Аби ж лише її. Бо коли батюшка зрозумів біду, рвонувся до озера. І пан зрозумів. Закричав, а потім звів пістоля й вистрілив.

Попав, звірюка. У саменьке закохане серце.

За якийсь час на тому місці, де востаннє бачили панночку, пробилося між трави деревце – липа-самосійка. А спогодя сокіл до молодого деревця унадився: прилетить, сяде на гілку, складе крила й наче вклякне. А ви чули, як цей птах кричить? Ох і тяжко кричить.

Церкву нашу комуністи розкидали, а потім і Сивки виселили, сади викорчували, одна та панська липа й залишилася. Стоїть вона й досі над озером, від кореня до самої крони рівнесенька, а висока, а густа... Скільки вже часу стоїть, тільки із величезним дуплом, ніби

хто серце із дерева вирвав. Сивківці й через півстоліття навертаються до Хозарського озера, до самотньої липи, до цієї невимовної краси, у якій росли-виросли і за якою ще й досі тужать на чужині.

с. Красиївка, 9 лютого – 12 березня 2016 р.

Чорний кінь

А човник мій пливе. Тільки холодна вода хлюпає під веслом. Ось тут, між вершечками лози, пропливу. Тут глибоко – я знаю, бо, коли сухо, та лоза вище від мого зросту.

Весло не дістає дна, значить, вода ще піднімається. Тепер точно і нашу хату затопить. Озираюся на грудок, де хата, й віддалік бачу, як жовто-сірі хвилі підступають до самого тину. Вже й перелазу не видно.

Човник шурхає днищем по бабиному городу й пристає у саду, неподалік від яблуні. Ох і кислиця, а баба чомусь її любить. Мо', через те що дід Яків садив перед тим, як на війну йшов.

– Бабо-о-о! – гукаю на всеньке Новоселище. Чого кричу, як оно моя баба, стоїть на порозі, наче когось виглядає. Часто вона так стоїть. І подовгу дивиться на дорогу. Тільки тепер і дорогу затопило.

– Це ти? – питає, наче сама не бачить. – Прив'язуй човна дужче, бо знесе за водою.

Я слухняно вертаюся до човна. Бо насправді я дуже слухняна. Усіх слухаюся і слухаю. Особливо мою бабу Прісю.

Вона й досі в мене перед очима. З пам'яті не стерлася жодна рисочка на худорлявому вродливому обличчі. От тільки ніхто не знав, скільки лиха їй наробилося через ту вроду. А я знала. Баба мені розказувала, коли блимав каганець у печурці, а на стрісі гарцикувала хурделиця. У куточку перед іконами стояла на колінах і молилася баба. Я завжди терпляче визирала з печі, а було, й засинала під оте її, ледь чутне: «...Мати Христа Бога, принеси нашу молитву Синові Твоєму і Богові нашому...»

Коли Пріся тільки почала дівувати, закохався в неї хлопець Карпо, Пелехатого Грицька син. І так закохався, що проходу не дає. Воно б нічого, тільки у дівчини інша любов була. Така, що паморочилося в голові, коли бачила молодого панського лісничого. І лісничий задивлявся на дівчину. Іще б не задивлятися: бровенята як намальовані, очі сині-сині, ще й рум'янець на всю щоку. У стані тонесенька. А коса спадає до пояса, і чорна-чорна... Хоча й не було в нашому роду ні циган, ні ще якихось іногородців – так баба казала.

Під осінь Карпо говорить до Прісі, що сватів засилатиме, а та сміється й про гарбуза натякає. І не знати, чи жартує, чи серйозно.

– Я вже і вдома сказав, – підступає парубок.

– Нащо казав? – стenalа плечима дівчина. – Я ж за тебе не піду.

– Чому? – допитувався Карпо. – У мого батька воли й коні...

– І в мого батька воли, – посміхалася Пріся. Сумно так посміхалася. – І коні.

Що вже злагідна була, а тут – ні, й слухати нічого не хоче.

Зрозумів Карпо, що осоромить дівчина – піднесе гарбуза. Та й почав насміхатися над її вродою. Тільки вийде та на вулицю, а він голосно: «Прісе, а почім твій батько рум'яна купував на ярмарку?» Або підійде, нахилиться до самого дівочого личка: «Таки сажка на бровах, а я думав, не намальовані». Багато хто підсміюється, а в Прісі сльози на очах. А одного разу, коли прочув, скільки хлопців збираються старостів до Прісі засилати, давай сміятися, що й коса в неї несправжня, а не тільки брови та рум'янець. А тут саме на мороз береться, вода в озері по берегах зашерхла. Глянула дівчина на того парубка, а потім зняла свитку, ступила до берега, присіла, льодок скраєчку пробила, набрала в пригорщі води і давай умиватися. Умивається, умивається, а тоді підвелася і стала перед Карпом, а лице аж сяє красою після крижаного вмивання. Усі затихли, чудуються, а Карпо зняковів, дістає хусточку з кишені та й Прісі подає: «Утрися, – мовляв, – щоб не замерзла». Пріся тільки глянула зневажливо й мовчки розплітає косу. А вітер шарпає довге волосся, шарпає, наче хоче по світу рознести дівочу красу.

Отак і стояла, поки Яків не підійшов, парубок тихий, непримітний. Тільки як на сопілці заграє – птиця на деревах затихає. Так уже та сопілка вищебетує, так співає, наче Бог зна, яка душа в того парубка. Зняв із себе Яків бекешу, накинув на плечі дівчині, а Карпові щось сказав на вухо. Карпо спаленів, смикнувся, але не підняв руки на того парубка, тільки крутнувся від нього, аж хромові чоботи рипнули. І довго Карпа потому не бачили. І сватів до Прісі він не заслав. А Яків заслав. Аби ж лише він, а то ще троє старостів прийшли до хати. Розгубився батько дівчини, не знає, що кому казати. До Прісі, а вона сльозами умивається: старостів повна хата, а від того немає, кому не тільки рушник вишила, а й сорочку із тонкого полотна.

Що вже доброю людиною був Іван Піпкун, а тут гримнув на дочку, яка не може дати ради своєму серцю. «Знаю, кого виглядаєш. Тільки даремно виглядаєш. – А тоді лагідніше: – Не прийде він. Я від батька його чув – засилають сватів до панського управителя дочки». Зойкнула Пріся, на лиці змінилася. Постояла, постояла, а потім за рушники – і вийшла зі світлиці. Обвела поглядом старостів і перев'язала тих, що від Якова, сопілкаря непоказного.

Усі з несподіванки тільки хавкають, бо не було в парубка ні волів, ні коней, ще й сім'я, як у нашого Омелечка: братів менших четверо, а матері немає – померла за останнім сином. У хаті стара баба пореється та майбутній Прісін свекор хазяйнує зі старшим Яковом.

Пошкодував батько, заплакала мати, але що зробиш – через долю не перескочиш. А село гуде – утопила донька багатія голівоньку в лихую годиноньку. Один Карпо радіє та свого чорного коня по загривку поляскує. Той кінь для парубка наче брат рідний, а для села – чорне лихо. Бо коли вже на когось розізляться Пелехаті – біда. Переведе коня син чи батько перед тим чоловіком чи його двором – і в сім'ї горе не переводиться, аж поки не знайдуть когось сильнішого, хто відшепче.

У Карповому роду здавна відьмаки. Такі, що кожен боявся, кожен запобігав перед Пелехатими. Особливо коли в їхньому дворі з'явився чорний кінь. Не було, щоб хтось Карпові чи його батьку супроти став. Одна тільки Пріся наважилася.

...Тоді багато хто прийшов до церкви на молодих подивитися. І Карпо прийшов. Не прийшов, а приїхав своїм чорним конем. Люди жахнулися, хто ще не зайшов до церкви, а Карпо гарцює на тому лихові перед самими церковними ворітьми. Переказали матері молоді, вийшла Домнікія з церкви – і до Карпа. Просить, щоб той їхав собі, а Карпо регоче:

– Хга-га. Що, тітко, страшно?

Обернулася Домнікія на храм Божий, перехрестилася, а тоді:

– Щоб же ти, сучий сину, додому страшився вертатися.

І чи то в таку годину сказала, чи то сам Господь розсердився. Бо навесні потонув Карпо в урвищі зі своїм конем. Тільки лихо з ним не потонуло – на землі залишилося. Але то навесні, а після вінчання виходять молоді з церкви, а Карпо перед ними свого коня переводить. Закричали люди, кинулися Піпкунові родичі до Карпа – захистити хочуть молоду пару. І тут де не взявся вершник на вороному коні. Як налетів, як уперіщив того чорного звіра нагайкою. А потім і самого Карпа огрів. Кінь рвонувся й потяг Карпа за село, попід озером. Яків, що був розгубився, глянув на Прісію, а вона біла як стіна і не зводить погляду з вершника. А той зняв шапку, уклонився низесенько молодим – і тільки смуга лягла за його вороним. Казали потім люди – три дні лісничий блукав десь аж за Рікою, а на четвертий прийшов додому схудлий, наче зболілий, і цілий тиждень ні до кого словом не обзивався.

А Прісію ніби хто підмінив: ні посмішки, ні доброго слова Якову. Зате меншим братам його за матір і бабу шанує, і свекру годить. Яків покірно терпів нелюбов красуні-дружини, тільки часто-часто плакала його сопілка під ясними зорями.

Синочок у них народився, а потім іще один. Меншенький помер до року, а старшенький утопився в копанці. Потім двійко народилося, і ті померли. Не минувся Прісі з Яковом

лихий перевід чорного коня. Зачастила Пріся до Ріки ніби за щавлем, а сама зійде на кручу й подовгу дивиться у вир.

Розвиднилося, коли донька народилася, за нею ще одна і синок. Пріся наче ожила, щебече коло дітей і до Якова озивається лагідніше. А той і небо до землі прихилив би: хату заходився будувати, дворище обгородив. На заробітки сходив, лошатко у двір привів. Тільки забрала того коника колективізація. І не стало волів і коней в Івана Піпкуна і в Грицька Пелехатого, і ще багато в кого спорожніли двори.

А потім здригнувся світ і розколовся від Заходу до Сходу. Чоловіків у селі ніби хто косою викосив. І першого забрали Якова. Ох і тужив батько за дітьми: усю нічку сидів біля їхньої постелі, дивився-надивлявся і сліз не стримував. Дружина ж мовчки готувала чоловіка в дорогу. І мовчки стояла за хвірткою, коли він попросив: «Бережи, Прісе, діточок наших». Уклонився й пішов. А в Прісі ні сльози, ні зойку. Тільки почорніла з лиця, наче вже овдовіла.

– Ох, таточку, – плакала не раз моя мати, але так, щоб і ми, діти, не бачили.

Де загинув? Як загинув? Хіба ж дізнаєшся з того короткого і непевного «...Пропав безвісти...».

с. Красилівка, 25 березня 2015 р. – 21 березня 2016 р.

На тому боці

Ось зараз виберусь зі своєї долини в Солону – річка перед хутором, що стоїть на горі. Глибока річка, й вода у ній аж чорна, а там, де впадає в озеро, – блакитна й ближче до берега у лататті жовтому. Ще трохи, і переїду через мілину – тут брід колись був. Худобу ганяли, й люди перебродили, кому швидко на луг треба. Тільки я правлю свого човника не до хутора й не на луг, а на той бік Хозарського озера. Туди, де Ївга Курятниця жила.

Про Ївгу мало хто чув із моїх ровесників. То про золото всі знали, а про дочку Луки Михулі тільки скосогир нагадував, на якому колись її курінь стояв. І не думайте, що завжди стояв. Ні-і.

Давня то казка. Не те щоб казка, а розказка моєї прабаби Степаниди. Так, а що тепер, як стільки лишилося в пам'ятку тих її казок-розказок. Отак зримо все перед очима, наче тільки з дороги додому вернулася. Ох і далекої дороги, трудної, з якої навертаються, коли вже пугач над стріхою журбу кличе.

Того холодного літа, якого року – не скажу, у Луки Михулі народилася донька: не перша й не друга, а аж четверта. І то не дитина, а щось схоже на кошеня з величезними очима, манюсінським носиком, під яким кривилися дві тоненькі смужечки губ. І тільки-но вийшло з лона матері, ті смужечки так розтулилися, що повитуха ледь не впустила немовля додолу. Бо скільки й приймала дітей на світ, а такого крику не чула.

«Це якесь причинне», – подумала, зиркнувши спідлоба на стару Михулиху, яка ось уже скільки стояла в неї над душею і тепер, побачивши дитя, не стримувала свого обурення:

– Знову дівка. Люди добрі, та це ж кара Господня, а не невістка. Дівки, дівки... І куди їх теперечки дівати? У людей повна хата хлопців, а ця... Родить і родить самих дівок, хоч утопись. А це ще й на дитя не схоже. Докійко, подивися, а хвоста в неї немає?

– Таке скажете... – Повитуха зніяковіла, та все ж повернула дитину до баби дупкою.

– Слава Богу, – видихнула Михулиха, – а то я вже подумала... – Що подумала – не договорила, бо вийшла з хати в комору, щоб узяти щось та віддячити повитусі.

Оте мале крихтенятко на все життя стало придибенцією не тільки для Михулихи, а й для її сина і для своєї матері. Ще коли впоперек лавки лежало – нічого було, а як зіп'ятися на ноги – заплакала гірко Параска: маленьку Ївгу ніжки не тримали. Коли пробувала встати, простягала рученята й падала. А вже як потім пручалася, кричала й кусалася, коли хтось хотів її підняти, – хоч із хати тікай.

Першим не витримав Лука. Запріг коня у воза, поклав два оклунки: один із житом, другий із борошном, лантух із сухою рибою, добрий шмат сала і сувій тонкого полотна на додачу. Посадив дружину з донькою і повіз аж за Лошицю – кручу над Рікою. Казали люди – не одна біда кидалася з тієї кручі у вир.

Тільки не спинився Лука на кручі, лише зиркнув униз і вдарив коня пугою, аж виляски пішли по воді. Казав Щур Петро потім, що бачив Михулю з Параскою, як ті їхали кудись, але дитяти з ними не було.

Хто повірив, а хто ні, що Михулі Ївгу в якесь Озерне до родички бездітної одвезли, але батюшка перед Спасом погукав Луку до сповіді. Та й не стало потім розмов, наче й не було в селі цього дитяти.

Не взяв гріха на душу Лука Михуля, бо таки насправді відвіз найменшу доньку до своєї родички, хоча та й переказувала, що прийняла в прийми вдівця з хлопчиком. А що то була за родичка – таке. Змалку зналася на травах, а її чоловік – страшно й сказати на чому знався. Чи з ким. Гостинцям дядько зрадив, а дитині – не дуже, а потім махнув рукою – не його біда – Кулинина. Зате сину Микиті забавка буде, як підросте.

Чогось в Озерному тоді мало жило людей. Звіру, правда, всякого водилося. Було, що і ведмеді заходили. Але частіше вовки й лисиці, та ще дикі свині. Од цих шкоди найбільше – так рили городи, що часом жита й на насіння не лишалося. Отоді і йшли озеряни до Прокопа – не за позикою. Що в того Прокопа позичати, як він тільки й знає, що знає. За тим його «знає» і приходили селяни, коли вже не було спасіння від тих диких кабанів.

Тільки ж Прокопу байдуже до чужих людей і свиней – не в його ж городі порили. У нього не риють – миша у двір не втрапить, а не те що лосі чи лисиці – таку чоловік силу мав. Казали, що Кулинину хату й розбійники десятою дорогою обходили, хоча й стояла вона на узліссі, віддалік від села. Правда, коли озеряни знімали перед Прокопом шапки й кланялися, він добрів. А ще, коли на стіл клали велику паляницю й смажену курку чи качку, робився веселим, аж очі всміхалися. Вони в нього як отой колодязь на Матвієвій горі – темні, але не чорні, а мов із жабуринням біля зіниць, і глибокі, аж втягують погляд, наче вир під Лошицею. Не кожен у ті очі гляне, хто вже хоч раз подивився.

Кланялись озеряни Прокопу низько, і дикі свині щезали – до зими точно. Мала Ївга не раз допитувалася в Кулини, що то дядько робить, коли сам іде до лісу й так там кричить, аж гілля на дубах гнеться. Але тітка лише сердилася й казала: «Цить. Мала ще знати». Зате навчила, коли чебрець збирати, а коли гусячі лапки. І для чого. Їй сама Ївга забулася про свої колись болючі ноги. Лука вже не раз приїжджав, щоб забрати дочку, та чомусь вертався додому ні з чим.

Помічати стала Кулина: що не день – мовчазнішим робиться чоловік. Зиркає спідлоба на Ївгу. А до сина – душу б витяг і віддав, та все придивляється на нього, придивляється. А син тільки з хати – і вже Ївгу шукає. Сховаються десь поміж соснами, і день їх не чути. Тривожно робилося жінці від таких сховань. Уже, було, казала й Прокопу, аби дівку до батька спровадити, а той сердився: «Тобі мультко, що в хаті прибрано і їсти наварено? Чи давно в хліві не поралась? Пожальй себе – ще наробишся». Бо що не кажіть, а трудящою була Ївга. І совісною на додачу. Але не в тім біда, а в її серці. А воно прикипіло до хазяйського сина, хоч ти що хочеш роби. Кулина й робила. Не так сама Кулина, як Прокіп. Особливо коли відчув ще одне життя у своєму домі. Довго він тоді лаяв дружину, що дівку не догледіла, але Микиті ні слова. Тільки однієї ночі так закричала Ївга від болю, ніби хто вдарив їй у живіт вогняною кулею. І вдарив, тільки того ніхто не бачив, одна Кулина здогадувалася.

А вранці Ївга підпливла кров'ю. Добре, що тітка зналася на таких кровотечах. Материнки швидко в глечик – і на вогонь. І ще щось докладала, а за кілька днів Ївга підвелася з постелі та вийшла надвір на світ Божий подивитися.

А що Микита? Самотиною блукав по лісу, бо вже тоді батько брався передавати йому все, чого вмів сам: як до звіра заговорити, як замовляти кров на рані, біль у ногах. От тільки біль у серці не вчив замовляти, а воно в парубка щодень дужче боліло. Він і сам не знав, від чого той біль. Любив Ївгу, бо нікого ріднішого для своєї душі не відчував. Любив і батька, але якось так, ніби на відстані. А мачуху боявся, хоча та до нього як до рідного. Щось мучило Микиту, душило, ніби зашморг на серці.

Не раз, коли небо затягувалося темними хмарами, лякався Микита. А вже як грім загримить, здавалося, що хтось могутній свариться з небес. Він тоді падав на коліна й молився. Знав багато молитов, але відразу наче всі забував, тільки «Богородиця» та «Вірую» в пам'яті залишалися.

А то якось гукає Прокіп Микиту на придуху до озера, що за Чорним рогом – ліс такий із самого дуба. Далеченько йти, а снігу намело... І ще мете. Кулина сердиться: «Наче їсти нічого, що в таку неgodу з дому виходите». Воно б послухатися чоловіку, а він тільки зиркнув, наче вдарив дружину. Потім підійшов, по голові погладив, а в очі вже не дивиться.

Ледве добилися до того озера. Батько ступив на лід і йде, не озирається. А тоді відійшов подалі від сина і як закричить, аж лід під ногами затріщав, а в Микити на голові волосся

заворушилося. Та потім ще страшніше стало, коли на той крик із заметілі, озвалося щось так само дико.

Батьку під ноги вода тече, а лід не провалюється. І стільки риби в тій воді... Прокіп узяв дві щучки, кинув до Микити: «Бери, сину, і біжи додому, а я вже не вернуся. І чуй, синку, Ївгу відірви од серця, як хочеш, але відірви. Послухайся батька, синок! – А в самого очі кров'ю наливаються, руки сторчака стають. – Послухайся! – Упав на коліна просто у воду, – бо насіння у нас вовче і рід наш проклятий давно! Сюди більше не приходь і матері накажи. Тепер біжи й не озирайся!»

«Прости-и. У-у-у», – чулося навздогін, коли Микита побіг, як батько наказав. Лише коли Чорний ріг проминув, спинився, прислухався. А потім упав у кучугуру й заплакав.

Додому прийшов, як добре спочіло. Стоїть під вікнами, а в хату не йде. Аж чує Кулинин плач, і Ївга плакати заводить. Зайшов, кинув рибу на підлогу й мовчить. Кулина спочатку тільки дивилася: то на рибу, то на пасинка, а потім заломила руки над головою і заголосила.

Нічого не втаїв Микита. І про вовче насіння розказав. Ївга плаче, а Кулина стогне. А потім враз ніби схаменулися обидві – дивляться на Микиту, наче в нього вже сіра шерсть на обличчі проступає. Так і спати полягали, тільки Ївга коло Микити лягла, обняла гарячими руками, пригорнулася. Щось шепотіла до нього, аж поки й позасинали обоє.

Не вийшло в Микити відірвати Ївгу від серця. А вона й не давалася, щоб відірвав. Так уже любила, наче доживала день останній.

Просить Микита, щоб дівка додому верталася, – вона й згоджується, тільки: «Ось нехай потепліє – і піду». А коли потепліло – знову: «Та нехай уже на тому тижні». Бачить Микита: ще трохи – й не стане сили виправити Ївгу. Таки напосівся – з учора наказав збиратися. І так наказав, що Ївга не насмілилась перечити. Лише Кулина заплакала, бо тепер у неї все щезало із життя, а тиша в хаті наче ворог.

От ідуть Микита з Ївгою, із самого раночку йдуть. Березовицю проминули, а дійшли до Лошиці – спинилися. Взялися за руки й мовчки дивляться з кручі. Але Микита спохопився, пригорнув до себе Ївгу, тільки збілів, коли піщаний край униз відколовся.

До села не йшли, а мучились: пройдуть трохи, обнімуться, стоять і плачуть. Уже коли Хомичів хутір із верб виступив, Микита передав дівчині її оклунок із пожитками.

– Мені, – каже, – далі не можна. Я боюся людей. Бо люди більше звірі, ніж самі звірі. – І не пішов, тільки довго-довго стояв і дивився.

Лука Михуля зрадив меншій доньці, і Параска не налюбуеться. Але недовго раділи, бо після Покрови пішли по селу старости. І до Михулі прочиняють двері. Та Ївга нікому рушників не подавала, хай як сердився батько, хай як плакала мати. Каже дочка: «У могилу ляжу, а ні за кого не піду». Михуля спочатку за віжки, а потім зглянувся над дочкою: мудрий був чоловік – не віддав своєї дитини на глум людям. Та й сина йому Бог послав, тому невелика біда, що дівка оця мов наврочена. Живе собі й живе, зайвого кусника хліба зі столу не візьме. Тиха, роботяща. Тільки коли завірюха здійметься надвечір, завис під вікном, не спить Ївга, прислухається. Параска не раз чула, як донька спросоння стогнала, наче їй щось боліло.

А вже навесні за озером люди вовка побачили. Віддалік, правда, та про облаву заговорили. Ївга ж місця собі не знаходить, біжить до озера, вдивляється на той бік. А тоді давай батька просити, щоб відпустив її жити в самотину. Параска – у плач, а Лука замовк важко й ні на кого не дивиться. Потім узяв сина, сіли в човен і поїхали, куди Ївга просила. Отам, за озером, на скосогорі, і вибрали місце для куреня.

Що то батько – лаштував курінь, наче добру хату. Яму ледь не в коліно викопали, ще й зі східцями. Стіни виплели з лози, а тоді очеретом накрили. А далі вже сама Ївга усе робила, як її душа хотіла. І так добре їй у тому курені, наче пані в мурованому палаці. А то якось вийшла зранку сонечко зустрічати, а біля входу вовк стоїть і рідними очима на неї дивиться.

с. Красилівка, 1 лютого – 29 березня 2016 р.

Хижак

До колгоспної контори сходилися люди. За звичкою, бо зроду-віку в цьому маленькому селі – ні клубу, ні сільради. А от ферма стояла, і контора – колишня куркульська хата. Господар давно згинув у Сибіру, а хата ще як дзвін. Інші он, новіші, повростали в землю по самі вікна – страшно зайти. «Наче баби оці. Штовхни котру – розсиплеться. Як вони тільки й живуть отут?» – подумки розмовляв сам із собою вже немолодий чоловік, із сірими примруженими очима. Уважними, пронизливими, наче тільки вони й були на його обличчі. Може, тому що мало розмовляв, лише роздавав команди, кивав головою і думав. Тепер спостерігав за двома десятками людей. Та де там людей – старці, що спираються на палиці, у куфайках латаних і бурках – усі до одного. Навіть хлоп'я, що тулиться до баби, – у маленьких бурочках із глибокими калошами. Точно чиєсь байстря, бо чого б воно жило в оцих джунглях. Подумки порівнював хлопчика з Мауглі. Посміхнувся, глянув на власного сина, що сидів за кермом новенького позашляховика, здивовано розглядаючи селян. «Да, синку, такого ти у своїй Англії не бачив». Хотів щось сказати, але син змушував батька розмовляти з ним лише англійською, та вона йому чомусь не давалася. Таки не втримався:

– Well, what do you think about forest people¹?

– Cool, they are ukrainian indians².

Селяни здивовано презирнулися. Дід, у шапці-вушанці по самі очі, запитав:

– Це що – наші чи знову німці?

– Чорт їх знає, – почув у відповідь не лише дід, а й Борис Петрович. – Може, вибори які, то вони й катаються.

---

¹ Ну, як тобі лісові жителі? (англ.) (Тут і далі прим. авт., якщо не зазначено інше.)

² Супер. Це ж українські індіанці (англ.).

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.